

Mètodes d'investigació en ciències humanes i socials

Natàlia Cantó-Milà

PID_00192969

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

1. Mètodes i tècniques d'obtenció d'informació.....	5
1.1. Obtenir o generar informació?	5
1.2. La recerca documental	5
1.3. Generem les nostres dades	7
1.4. Les dades (audio)visuals	11
2. L'anàlisi de les dades.....	14
2.1. Tècniques d'anàlisi de dades	14
2.1.1. Anàlisi composicional	14
2.1.2. Anàlisi de contingut	15
2.1.3. Semiologia	19
2.1.4. Anàlisi del discurs	24
3. L'estudi de cas.....	28
3.1. La història de vida com a estudi de cas	30
4. L'ètica de la recerca i la qualitat de les nostres dades.....	32
4.1. Consideracions ètiques en la investigació en ciències humanes i socials	32
4.1.1. Quan l'objecte d'estudi són persones... ..	32
4.2. Validesa i qualitat de les dades	35
5. <i>Grounded theory</i>.....	36
5.1. <i>Grounded theory</i> . Entendre la recerca com un procés obert i dinàmic	36
5.2. La "descoberta" de la <i>grounded theory</i>	37
5.3. La <i>grounded theory</i> contribueix a evitar que això passi. Com ho fa?	38
5.4. Com valida la <i>grounded theory</i> les dades?	40
5.5. El procés de codificació i les memòries des de la perspectiva de la <i>grounded theory</i>	41
5.5.1. Les memòries	41
5.5.2. La codificació	42
5.6. La codificació com a tècnica d'anàlisi i la relació que té amb les altres tècniques d'anàlisi presentades	44
Bibliografia.....	47

1. Mètodes i tècniques d'obtenció d'informació

En aquest capítol treballarem sobretot la manera d'obtenir i generar la informació necessària per a dur a terme la nostra recerca; una informació que analitzarem posteriorment o paral·lelament a la recerca.

1.1. Obtenir o generar informació?

Depenent de l'estudi que vulguem realitzar, hi ha fonts i materials que ja estan a la nostra disposició i que només cal aprendre a cercar-los –en biblioteques, en arxius, en hemeroteques, etc. En alguns casos, però, determinades preguntes d'investigació requeriran que, a banda de consultar fonts i materials ja existents, generem noves dades que no hi serien en la forma en què les analitzarem si no en forcéssim l'existència. Són exemples d'aquest segon tipus de dada les entrevistes –amb independència del tipus que siguin–, els grups de discussió, els quaderns de camp, les fotografies o els vídeos fets per l'investigador o per demanda de l'investigador.

Entenem per **dada** la unitat d'informació necessària per a respondre a la pregunta de recerca que ens plantegem. Així doncs, la pregunta de recerca fa que algunes informacions esdevinguin dades, mentre que unes altres no; és el filtre que converteix algunes informacions en dades necessàries per a poder-la respondre.

“Així, d'una manera elemental, a l'escola els nens i nenes aprenen a resoldre problemes de matemàtiques a partir d'un text amb molta informació al final del qual hi ha una pregunta que han de respondre. El primer pas abans de formular les operacions que s'hauran d'efectuar per a poder respondre a la pregunta és emplenar l'apartat de les 'dades', que implica precisament filtrar, de tota la informació que conté l'enunciat, la que contribuirà a respondre a la pregunta plantejada”.

Corbin i Strauss 1998, pàg. 58

En aquest capítol ens centrarem en les maneres principals d'obtenir dades, tant si es tracta de dades que ja existeixen i que hem de cercar, com si són dades que generem *ad hoc* per tal de poder respondre a les nostres preguntes.

1.2. La recerca documental

En les ciències humanes i socials, la recerca ens porta sovint a biblioteques, hemeroteques i arxius per tal de trobar les fonts d'informació necessàries per a respondre a les preguntes que ens plantegem. En aquestes institucions tro-

bem molts tipus de documents textuais, d'àudio, imatges i vídeos, que són susceptibles d'esdevenir fonts d'informació primària o secundària per a la nostra anàlisi.

Per **font primària** entenem el document (textual, d'àudio o visual) que constitueix un fi en si mateix en la recerca; és el nostre objecte de coneixement.

Per **font secundària** entenem el document (textual, d'àudio o visual) destinat a elaborar continguts a partir d'una font primària. No és la finalitat de la investigació ni aporta cap informació que en sigui la finalitat, sinó que és un camí per a apropar-nos, des d'una perspectiva concreta, a la finalitat de la recerca.

Així, per exemple, si la nostra recerca tracta sobre l'obra d'un autor –un llibre, un quadre o una pel·lícula en concret–, és important que ens apropem, si pot ser, a la font primària i al màxim nombre de fonts secundàries.

Heu de tenir en compte que les biblioteques classifiquen per temàtica o matèria (filosofia, religió, ciències polítiques, sociologia, art, etc.). En canvi, els arxius ho fan a partir de l'origen del conjunt de documents que arriben plegats a l'arxiu; així, per exemple, si es tracta dels documents d'un autor que la família ha donat en algun moment posterior a la defunció de l'autor en qüestió, tots els documents que entrin en la tramesa seran classificats junts com a provinents del llegat de l'autor, independentment de la temàtica concreta –textos acadèmics, documents personals, cartes rebudes, textos del mateix autor o d'altres autors (que poden contenir anotacions de l'autor que ens interessa i ens poden permetre entendre com va llegir les obres, per exemple).

En les hemeroteques, la informació es disposa cronològicament i es classifica segons la publicació; per exemple, els diversos volums d'una mateixa revista o els exemplars col·leccionats durant anys o dècades d'un mateix diari.

Sovint, en aquest tipus de recerca, hem de llegir i filtrar les parts dels documents que esdevindran les nostres dades, el que per a nosaltres serà important d'analitzar.

Cal **documentar tot el procés de recerca** en la biblioteca, en l'arxiu o en l'hemeroteca. Hem de saber exactament el que ja hem consultat, les parts que n'hem llegit, les impressions que n'hem extret, el que encara no hem trobat. Fer servir un **diari de camp** o de treball ens pot ser molt útil per a recapitular i recordar què hem fet, quan i com. És possible que alguna cosa que en un

primer moment no ens ha semblat fonamental, al llarg de la nostra recerca ho sigui, de manera que, si hem elaborat un bon diari del que hem anat fent, podrem reprendre el fil molt més fàcilment i sabrem per on hem de continuar.

En la recerca documental és molt important portar un registre acurat de totes les fonts consultades i de les troballes que hem anat fent. Al final de la recerca, agraïrem el fet de no haver donat res per descomptat i d'haver-ho anotat tot.

1.3. Generem les nostres dades

Si, malgrat el gran univers d'informació que tenim a l'abast, necessitem generar les nostres pròpies dades, podem utilitzar l'entrevista, que és la tècnica més emprada en les ciències humanes (i en la qual ens centrarem tot seguit) i els grups de discussió.

Entenem per **entrevista** la conversa que tenim amb una altra persona (o grup de persones, en el cas del grup de discussió) i que podem (pre)estructurar i dirigir en un cert grau. L'estructura i el guió de l'entrevista dependran de la pregunta de recerca que ens fem.

Així doncs,

El tipus d'entrevista que escollim i la manera correcta de realitzar-la dependran de la pregunta de recerca que ens fem i, per tant, del que necessitem saber a partir de l'entrevista. Si no coneixem la nostra pregunta de recerca, només podrem fer entrevistes exploratòries. El cos del treball –el cos fonamental de l'entrevista– serà estructurat per la pregunta que ens fem, i no a la inversa.

Les entrevistes, en ciències humanes i socials, es poden classificar segons el grau d'estructuració, comprès entre dos pols oposats:

- L'**entrevista tancada**, molt propera al qüestionari, en realitat, però amb respostes obertes.
- L'**entrevista narrativa**, que a partir d'una pregunta inicial o *input* deixa parlar a la persona entrevistada sense interrupció i sense formular més preguntes ni posar restriccions en les respostes.

També es poden classificar segons el tipus de persona que entrevistem:

- Un protagonista d'un procés històric que volem estudiar.

Vegeu també

Si voleu cercar informació i construir les vostres dades en biblioteques i hemeroteques, és important que llegiu els documents següents, que trobareu a l'aula, sobre la classificació dels tipus de fonts i sistemes d'informació: "Tipologia documental", "Arxivi#stica. Els arxius en la recerca i la difusió de la història", "Fonts i serveis d'informació" i "Fonts institucionals i sistemes d'informació col·laboratius".

Convé que els estudeu amb atenció per a poder-vos orientar en l'univers immens d'informació que tenim a l'abast.

Per exemple, el líder d'un moviment social que és objecte de l'anàlisi que duem a terme, o el fundador d'un partit polític.

- Un expert sobre el tema que és el nostre objecte d'estudi.

Per exemple, l'historiador o grup d'historiadors que han treballat amb més o menys profunditat el moviment sindical que estudiem.

- Persones que no han estat protagonistes d'un fenomen concret (en el sentit més quotidià de *protagonisme*), però l'han viscut i n'han estat partícips.

Per exemple, per a conèixer com van viure els catalans la prohibició de l'ús públic del català durant el franquisme i saber com els afectà el moment i l'entorn polític en el dia a dia, podríem fer entrevistes biogràfiques a persones nascudes entre el 1920 i el 1950 (podríem justificar la tria generacional). En aquest cas concret, seria especialment fascinant observar si les persones entrevistades esmenten d'una manera explícita i directa la problemàtica relacionada amb l'ús del català i el coneixement i l'aprenentatge de la llengua, o bé, aquesta temàtica hi és absent.

Si continuem amb aquest darrer exemple, podríem fins i tot discutir molt breument les diverses i interessants maneres d'aproximar-nos a les persones en les entrevistes perquè responguin a la pregunta de recerca (que en aquest cas hipotètic seria "conèixer com van viure els catalans la prohibició de l'ús públic del català").

Una possibilitat seria preguntar-los directament per la prohibició del català en la vida pública i anar àmbit per àmbit (l'escola, la policia, la justícia...) per a veure les repercussions reals en la biografia i la memòria de cadascú. Si procedíssim d'aquesta manera, estaríem emprant la tècnica de l'**entrevista estructurada** o **semiestructurada** (si ens donéssim un marge mínim de llibertat en el guió, segons les respostes de la persona entrevistada, cosa que gairebé sempre acaba succeint).

Hi hauria també la possibilitat de no exposar d'una manera directa la nostra intenció a les persones entrevistades. Per exemple, podríem argumentar que estem duent a terme una recerca sobre biografies del segle XX a Catalunya (o emprar alguna altra etiqueta genèrica) i demanar-los que ens expliquessin la seva vida. És a dir, es tractaria de fer una pregunta molt àmplia, com ara "en el marc de la nostra recerca sobre biografies del segle XX, em podria explicar la història de la seva vida, de la manera més completa que pugui, organitzant els esdeveniments com vostè vulgui o com ho vulgui explicar...". Una entrevista d'aquest tipus s'anomena **entrevista narrativa**. L'entrevistador fa una pregunta (que anomenem *input*) i que, si funciona correctament, porta la persona entrevistada a endinsar-se en una narració que no necessita cap altra intervenció per part de l'entrevistador a banda d'algun gest que mostri la seva atenció activa i continuada.

La realització d'entrevistes narratives ens permet conèixer narracions dels entrevistats que mai no hauríem aconseguit generar d'una manera espontània amb les nostres preguntes; en part perquè no se'ns haurien ocorregut i en part

perquè no són informacions o matisos que vagin en la línia de la nostra pregunta de recerca (no són directament rellevants a l'hora de respondre-la; a vegades, ni tan sols indirectament).

Aquest fet té avantatges importants i també inconvenients. Els avantatges són evidentment que no portem la persona a reflexionar sobre allò que ens estem preguntant. Si demanem a una persona que ens expliqui la seva biografia i ens parla de les experiències que va tenir en relació amb l'ús del català a l'escola o en algun àmbit públic, i compara la situació de la República amb la de la postguerra o el llarg franquisme, és un resultat que no haurem provocat. No li haurem dit: “com li va afectar la prohibició d'aprendre català a l'escola?”, “li ha sabut greu no conèixer la gramàtica i l'ortografia de la seva llengua?”, “va aprendre'n sola?”, etc., sinó que la persona entrevistada ens ho haurà explicat directament o, el que és més freqüent, ho haurà omès completament... I, aleshores, ens podrem plantejar preguntes sobre la memòria i l'oblit, per exemple, que no ens podríem fer si haguéssim donat per descomptat l'existència d'un discurs molt incorporat des del punt de vista biogràfic de les persones que van viure l'època i ho haguéssim demanat d'una manera activa i directa.

Pel que fa als inconvenients, la quantitat d'informació que haurem obtingut per a assolir aquest material –les dades– serà immensa. I potser considerarem que els costos en termes de temps, energia, esforç i exposició emocional i vivencial dels entrevistats no compensen el guany de coneixement. Aquesta decisió l'ha de prendre cada investigador.

Un altre aspecte important que cal destacar és que no totes les preguntes de recerca poden funcionar igual de bé amb tots els tipus d'entrevistes. Aquest exemple d'entrevista molt oberta –narrativa– només funciona realment bé quan cerquem informacions vivencials o experiències personals, quan volem conèixer com han viscut les persones entrevistades un fenomen o procés determinat. No tindria sentit plantejar una entrevista narrativa a un expert, ja que necessitem un seguit d'informacions que no teneu un valor afegit si aquesta persona ens les dona espontàniament. Cerquem la visió que té com a expert en un aspecte concret i és millor exposar-ho directament.

Una altra possibilitat d'encarar les entrevistes (seguint amb l'exemple de conèixer com van viure els catalans la prohibició de l'ús públic del català durant el franquisme) seria organitzar **grups de discussió**. En aquest cas, en comptes d'entrevistar una sola persona i tenir una conversa a dues bandes, parlariem amb un grup de persones (cinc o sis, perquè hi hagi prou discussió i conversa entre elles, sense que sigui una cosa incontrolable).

En aquest cas, ens podríem plantejar també que la conversa amb el grup de discussió fos més o menys estructurada fins a arribar, també, a una estructura narrativa; és a dir, amb un *input* que donem nosaltres, una ronda de respostes individuals compartides en grup i una discussió posterior entre els participants. De totes maneres, el grup de discussió, a banda de plantejar les pre-

gundes i mostrar activament el nostre interès i atenció sense guiar massa les intervencions, ens obliga a gestionar la dinàmica de grup, aparentment d'una manera poc intervencionista, però sovint amb mà ferma: des de la gestió de conflictes fins a l'intent –segons el tema i l'enfocament que donem a la discussió– de recanalitzar la conversa cap al punt on la volíem tenir i on la cercàvem.

En qualsevol cas, tant si optem per entrevistes individuals, estructurades o semiestructurades, o per grups de discussió, hi ha una sèrie d'aspectes que no hem de perdre mai de vista. Són els següents:

- És fonamental tenir en compte que treballem amb persones, per la qual cosa cal ser sempre extraordinàriament respectuosos amb qui ens regala el seu temps i fa que la nostra feina sigui possible.
- Si en tenim la possibilitat, cal enregistrar les entrevistes i els grups de discussió (evidentment, sempre després d'haver informat els participants i d'haver-los demanat consentiment). Això ens permetrà fer-ne la transcripció i l'anàlisi posterior, línia per línia, de manera que podrem descobrir moltes informacions i encara més matisos que d'entrada se'ns haurien escapat.
- És important tenir cura dels aparells que fem servir per a enregistrar. No us podeu imaginar quantes entrevistes s'han perdut perquè l'investigador ha oblidat portar piles de recanvi. Feu sempre una prova amb la gravadora abans de les entrevistes, assegureu-vos que el micròfon enregistra les dues veus, i, si voleu fer grups de discussió, valoreu la possibilitat d'emprar un micròfon multidireccional.
- Cal decidir i explicar als entrevistats i participants en els grups de discussió la política d'anonimitat que seguirem. Parlarem d'aquest tema d'una manera més extensa quan treballem qüestions d'ètica en la nostra recerca. Tanmateix, deixem dit que hi ha la possibilitat d'oferir anonimat als nostres entrevistats i que cal valorar en tot moment la manera més adequada de tractar i treballar les informacions que ens donin.
- Heu de tenir en compte sempre que la situació d'entrevista o de grup de discussió no és una situació de conversa espontània, malgrat que és una conversa. Les persones entrevistades se senten especialment observades per nosaltres i, per tant, responen d'una manera especialment sensible a qualsevol gest, mirada o paraula nostra. Si ens fixem en la gravadora, ells també la miraran; per tant, hem d'evitar mirar-la més del que és estrictament necessari per a comprovar que enregistra. Si somriem en algun moment, se sentiran reforçats, es preguntaran si ens n'estem rient... Hi ha moltes possibilitats d'interpretació per a cadascun dels gestos que fem i tots tenen un efecte sobre la narrativa que s'acabarà desenvolupant. Hem d'intentar mostrar atenció sense influenciar els entrevistats en cap direcció concreta. Cal demostrar que estem al cas i que ens sembla interessant,

Vegeu també

Si voleu més informació sobre l'entrevista, podeu llegir el document "L'entrevista com a pràctica cultural", que trobareu a l'aula.

però cap part més que una altra, si és possible, per tal de no esbiaixar el que l'entrevistat ens diria, si no cerqués complaure'ns responent allò que ens pot anar millor (un favor que la majoria d'entrevistats ens vol fer, però que no és un favor per a la recerca, encara que ens la faci fàcil d'entrada).

1.4. Les dades (audio)visuals

A banda del treball de generació o obtenció de dades documentals o textuals (entenen aquí les transcripcions de les entrevistes i els grups de discussió com a tals), podem treballar també amb imatges i amb material audiovisual. Com en el cas de les dades documentals, ens trobem davant la disjuntiva de generar dades o cercar dades ja existents i, novament, la pregunta de recerca és el que ens guiarà cap al tipus de dades que necessitem.

Les dades visuals que podem obtenir i que existeixen d'una manera independent de les modestes preguntes del recercaire són contínuament al voltant nostre –en els anuncis que veiem pel carrer al darrere i als laterals de l'autobús, a la carretera, al costat dels nostres missatges a Google, als diaris i revistes del dia, o als del mes, any o segle passat que les hemeroteques classifiquen i conserven per als investigadors del futur.

També en les biblioteques –i sobretot en els arxius– podem trobar fotografies de moments congelats del passat, fotografies de tot tipus (privades, de vacances de família, de treballadors d'una empresa determinada, de les manifestacions de la transició...). N'hi ha tantes! En un moment tan visual com el nostre, les imatges se superposen i canvien abans que les hàgim pogut assimilar totes.

No obstant això, hi ha investigacions que ens reclamen generar nous materials; que agafem la càmera i anem al camp a enregistrar aspectes concrets de la nostra investigació, interaccions puntuals, mirades fugisseres, moments de la construcció d'un edifici, d'un procés de restauració, de la representació d'una obra determinada, etc.

I el mateix succeeix amb les dades audiovisuals: n'estem envoltats; des de les pel·lícules que omplen els cinemes fins als programes i anuncis de televisió, tant els emesos en horari de màxima audiència com els que apareixen de matinada. També les biblioteques són aquí llocs de referència, a més de les filmoteques i els arxius.

En el cas de la generació o cerca de dades (audio)visuals, també és important que mantinguem un diari de camp actualitzat on anotem els passos que fem, i resseguim el que hem vist i analitzat per no perdre'ns en el mar de dades a mesura que avanci la recerca. De fet, fins i tot les entrevistes poden esdevenir dades audiovisuals, més enllà de les simples transcripcions. Així, no solament observarem i analitzarem el que es diu i com es diu, sinó també tota la part de comunicació no verbal de l'entrevista. Els gestos, els moviments, les mirades. I

no tan sols per la banda de l'entrevistat. Enregistrar entrevistes o grups de discussió i observar-nos a nosaltres mateixos en el camp, en acció, ens pot aportar moltes coses i ens ajuda a comprendre millor per què, en alguns casos, els entrevistats reaccionen de la manera que ho fan. Potser una mirada fugissera o un gest interromput poden fer que la persona que parla se senti qüestionada, de manera que arriba molt més de pressa al final de la resposta; un final que pot sentir-se artificial. Per contra, també, si donem una resposta positiva a unes determinades informacions, actituds o actuacions dins l'entrevista, potser fins i tot sense ser-ne conscients en el moment de fer-ho, la persona entrevistada s'esplaiarà molt més en una explicació, i l'allargarà més del que normalment hauria fet si no s'hagués sentit tan reforçada positivament en l'exposició.

Tot seguit, quan ens centrem en l'anàlisi de dades, veurem que hi ha moltes maneres d'enfrontar-nos al nostre material visual i de qüestionar-lo. Abans, però, voldríem assenyalar un parell de punts que són importants a l'hora de cercar o generar les dades i també, posteriorment, quan les analitzem.

Com hem assenyalat, el que converteix els materials i les informacions que tenim al nostre voltant –que podem cercar o generar– en dades és la pregunta de recerca. En l'àmbit d'estudi de les humanitats, hem de tenir en compte que hi ha **moltes perspectives disciplinàries diferents** des de les quals podem formular la nostra pregunta de recerca. Així, davant un quadre, una obra literària, una pel·lícula o una òpera –entre molts altres exemples que podríem esmentar– hi haurà diferents perspectives des de les quals podem “preguntar” quelcom a l'obra escollida.

Si ens centrem en l'anàlisi d'una imatge determinada –un quadre, per exemple–, podem fer-nos preguntes des del punt de vista històric, i ens interessarem pel moment i les circumstàncies en què es va crear l'obra, per tal de copsar a partir de l'obra concreta un moment històric determinat, potser el moment que representa, el moment que plany o commemora, o el moment i les circumstàncies en què fou produïda. Si, en canvi, ens centrem en l'estètica, les nostres preguntes i la manera de treballar seran diferents, i també ho seran la manera de mirar l'obra i les preguntes que ens fem. També podem cercar la significació social que té, el significat d'una certa imatge en un context social determinat.

Si treballéssim pel·lícules, des del punt de vista de l'estètica potser no escolliríem *Terminator*, *High School Musical* o les sèries de màxima audiència que han captivat diverses generacions al llarg dels anys (com les mítiques *Eastenders* i *Neighbours*, o *Poblenou*, *Nissaga de Poder* i *La Riera*, a casa nostra). En canvi, des de la perspectiva del que aquestes produccions culturals ens expliquen d'una societat determinada, o del rol que aquestes produccions culturals prenen en la contínua construcció d'aquesta mateixa societat, poden ser molt interessants.

Podeu trobar un exemple d'una d'aquestes anàlisis a <http://0-ics.sagepub.com.catalog.uoc.edu/content/6/4/471.full.pdf+html>, que mostra la recepció de la sèrie *Eastenders* per part de les quaranta-cinc persones que participaren en l'estudi. Per tant, es combinen l'anàlisi de produccions culturals, l'anàlisi audiovisual i l'anàlisi de les entrevistes i grups de discussió amb les persones que participen en l'estudi.

Gillian Rose, una autora que per a nosaltres esdevindrà fonamental a l'hora de treballar amb material visual, destaca que ens hem de prendre molt seriosament una **anàlisi crítica** (o desemascaradora) de les imatges, perquè les imatges visuals no són totalment reduïbles al context. Les representacions visuals tenen uns efectes propis. Podríem dir que no solament són reduïbles al context d'origen, sinó que a més generen context. Així, una reflexió crítica sobre les imatges ens obliga, d'una banda, a pensar les condicions socials de producció de les imatges, els efectes d'aquestes imatges integrats en un sistema de pràctiques culturals, d'articulació de significats, de conflictes socials, d'inclusions i exclusions i de construcció de subjecte socials. De l'altra, ens porta també a plantejar-nos la manera que tenim de mirar les imatges atès que, si les formes d'observar són específiques des dels punts de vista històric, geogràfic, cultural i social, aleshores la nostra pròpia mirada és tan poc natural o innocent com les altres; si pensem des d'on mirem, potser podrem respondre des d'on hem après a mirar.

Vegeu també

Per a més informació, vegeu el document "Visualitat i mirada", que trobareu a l'aula.

2. L'anàlisi de les dades

Tanta importància com la recollida de dades que necessitem per a resoldre la pregunta de recerca tenen l'habilitat, l'entrenament i la capacitat d'analitzar les dades.

Anècdota

Un jove investigador, després d'haver fet un curs de mètodes qualitius que no l'havia satisfet massa, em comentava un dia que ara que havia après a fer entrevistes i a transcriure-les es dedicaria a emmarcar-les i penjar-les a la paret de casa, perquè un cop posades sobre el paper ja no sabia com havia de procedir ni què en podia fer. Aquesta anècdota, malauradament real, ens il·lustra el que no hauria de ser mai un curs de mètodes d'investigació. La nostra aspiració, il·lusió i objectiu en aquest curs és que, un cop acabat, tot el que hàgim sembrat ho acompanyem fins a la collita; és a dir, no es tracta solament d'aprendre a recollir i generar dades, sinó també d'analitzar-les, discutir-les i treballar-les plegats.

Aquesta vessant tan complexa dels mètodes de recerca qualitius –les tècniques d'anàlisi de dades– és un pilar fonamental d'aquest curs i és el punt on realment ens juguem la recerca, la possibilitat de trobar relacions, connexions, idees i interpretacions noves i reveladores.

Les tècniques d'anàlisi que veurem es poden aplicar a qualsevol tipus de dada –visual, textual o audiovisual. En aquests materials, il·lustrarem les diverses tècniques amb exemples de diferents tipus de dades. Ho reiterem, no pas perquè les tècniques siguin fonamentalment diferents, sinó per a guiar millor a l'hora d'implementar-les en els diversos tipus de dades amb què vulguem treballar.

2.1. Tècniques d'anàlisi de dades

2.1.1. Anàlisi composicional

Tant en el cas de les dades textuais com en el de les dades visuals, l'anàlisi composicional és una de les primeres formes d'anàlisi que ens ve a la ment i que posem en pràctica, encara que no sempre d'una manera explícita, quan ens enfrontem amb unes dades que ens són desconegudes.

En el cas d'una fotografia, per exemple, l'anàlisi composicional se centrarà en el contingut, el color, l'espai, l'organització, la llum, la posada en escena. Si es tracta d'un document audiovisual, tindrem en compte també el so, l'angle, el tall i el gènere.

Gillian Rose, des de la perspectiva de l'anàlisi de dades visuals, ens adverteix que l'anàlisi composicional

“és una tècnica útil en el primer moment de contacte amb una imatge i continua sent útil com una manera de descriure l'impacte visual d'una imatge. En la preocupació per l'organització espacial d'una imatge, a més, la interpretació composicional ens pot dir alguna cosa sobre els possibles efectes de la imatge en l'espectador.”

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 52). Londres: Sage.

Així, l'anàlisi i la interpretació composicional ens ajuden a fer-nos una **primera idea** del material que volem analitzar i dels efectes que té en una possible audiència (entesa en un sentit molt ampli). Ens permet fer una primera aproximació i desenvolupar algunes hipòtesis sobre el material que hem generat o recollit.

Tanmateix, la interpretació composicional té **moltes limitacions**. No anima a la discussió sobre la producció de la imatge o del text (més enllà de les modalitats tecnològiques o composicionals utilitzades), ni sobre com aquest text o aquesta imatge poden ser emprats i interpretats pels qui els veuen. I, amb aquesta preocupació tan poc problematitzada dels textos i sobretot de les imatges “tal com són”, no permet la reflexivitat que té en compte la particularitat de qualsevol interpretació.

Així doncs, l'anàlisi composicional no ens ajuda a realitzar una tasca desemmascaradora de realitats donades per descomptat, no ens permet preguntar cap perquè ni donar-hi cap resposta que ens pugui portar més enllà en la nostra anàlisi.

2.1.2. Anàlisi de contingut

L'anàlisi de contingut és una modalitat d'anàlisi que ens permet fer un pas més enllà i centrar-nos en el contingut del text, imatge o document audiovisual.

L'anàlisi de contingut fou una tècnica d'anàlisi originalment pensada per a quantificar les informacions i interpretacions extretes dels continguts explícits del text analitzat. A poc a poc, però, s'ha anat obrint a una **anàlisi més qualitativa** (sense deixar de ser sistemàtica) i que inclou també els **continguts implícits del text** i la seva **relació amb el context**.

L'anàlisi de contingut se centra en la interpretació i l'anàlisi de la informació continguda en el document que s'ha d'estudiar, independentment que sigui filmat, pintat, fotografiat, escrit o enregistrat.

L'**anàlisi de contingut** es basa en la lectura (visual o textual) com a instrument de recollida d'informació, la qual s'ha de caracteritzar per un procediment o per un mètode que sigui reproducible i permeti treballar tant el contingut explícit com el contingut implícit del material, i el posi en relació amb el context.

Vegeu també

En aquest darrer punt, ens trobem al llindar o frontera entre l'anàlisi de contingut i l'anàlisi del discurs, com veurem més endavant.

L'anàlisi de contingut és una tècnica molt reconeguda dins el camp de les ciències socials i humanes i té el gran avantatge que permet una **sistematització** important, tant de la mostra de textos que s'ha d'analitzar com del sistema de categories emprades per a analitzar els textos. Per tant, un bon exercici d'anàlisi de contingut permet que els lectors puguin comprendre i copsar ràpidament què s'ha analitzat, com i per què, i reproduir l'estudi emprant el mateix sistema de mostratge i categories, si es vol. En aquesta línia, Krippendorff, autor molt conegut en l'àmbit de l'anàlisi de contingut defineix aquesta tècnica de la manera següent:

"Content analysis is a research technique for making replicable and valid inferences from data to their context."

K. Krippendorff (1980). *Content analysis. An introduction to its methodology* (pàg. 21). Thousand Oaks, CA: Sage.

Autors com Krippendorff han insistit que l'anàlisi de continguts és una manera de comprendre i copsar les qualitats simbòliques dels textos, ja que els elements d'un text sempre fan referència al context cultural més ampli del qual formen part. L'anàlisi de contingut pretén fer això d'una manera reproducible i vàlida.

Gillian Rose, tanmateix, ens adverteix en l'elucidació sobre l'anàlisi de contingut que, malgrat aquests objectius i propòsits, molts treballs que parteixen de l'anàlisi de contingut acaben quantificant els resultats, precisament a conseqüència de l'aspiració de reproductibilitat i validesa. En concret, se centra en el treball de Lutz i Collins (un estudi basat en gairebé sis-centes imatges publicades en el *National Geographic* durant tres dècades) i el ressegueix perquè el lector vegi els criteris i les preguntes a partir dels quals van decidir el seu objecte d'estudi i la manera d'investigar-lo. Seguim Rose en la descripció que duu a terme del treball de Lutz i Collins (una descripció que combina cites de les autores amb l'elaboració de Rose a partir del testimoni d'aquestes):

“Our interest was, and is, in the making and consuming of images of the non-Western world, a topic raising volatile issues of power, race, and history. We wanted to know what popular education tells Americans about who ‘non-Westerners’ are, what they want, and what our relationship is to them. [...] After much consideration, we turned to the examination of *National Geographic* photographs as one of the most culturally valued and potent media vehicles shaping American understandings of, and responses to, the world outside the United States.”

C. A. Lutz; J. L. Collins (1993). *Reading National Geographic* (pàg. 12). Chicago: University of Chicago Press.

“They point out that *National Geographic* is the third most popular magazine subscribed to in the USA, that each issue is read by an estimated 37 million people worldwide, and that in its reliance on photography it reflects the importance of the visual construction of social difference in contemporary Western societies [...]”.

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 57). Londres: Sage.

Aquí Rose aprofita per destacar que el **criteri de representativitat** és important per a l'anàlisi de contingut. La tria de la mostra (en el cas de l'exemple de les imatges) no ha de cobrir totes les dades possibles, però n'ha de garantir la significança i la representativitat. Seguint amb l'exemple de Lutz i Collins, Rose afirma el següent:

“no hi ha regles ni fortes ni ràpides per a decidir la mida que ha de tenir la mostra. La mida de la mostra depèn de la quantitat de variació entre totes les imatges rellevants. Si no hi hagués cap variació en absolut, la mostra d'una sola imatge seria representativa. Tanmateix, si hi ha tot un ventall de variacions extremes, la mida de la mostra ha de ser prou gran per a contenir exemples de tots els extrems. També s'han de tenir en compte consideracions pràctiques a l'hora d'establir la mida de la mostra. La mostra no hauria de ser tan àmplia que sobrepassés els recursos disponibles per a analitzar-la. En l'estudi que van fer del *National Geographic*, Lutz i Collins van escollir una fotografia a l'atzar de cadascun dels 594 articles sobre persones no occidentals publicades entre els anys 1950 i 1986 (Lutz i Collins 1993, pàg. 88). Aquest procés de mostratge és estratificat, ja que es tria una imatge per subgrups, en aquest cas el grup de fotografies contingut en cada article; i les autores tenien dos assistents de recerca per a ajudar-les a analitzar el gran nombre d'imatges que resultà d'aquest procediment.”

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials*. Londres: Sage (pàg. 59).

Després d'escollir la mostra d'imatges o documents a partir dels quals treballarem, el següent pas de l'anàlisi és fonamental: **establir un seguit de categories** per a **codificar** les imatges, els vídeos o els escrits. Segons Rose, “*codificar* significa atribuir un seguit d'etiquetes descriptives (o categories) a les imatges”, o paraules i frases. Es tracta d'un punt clau de l'anàlisi. Rose destaca també que les categories per a codificar han de complir tres requisits: han de ser **exhaustives**, **exclusives** i **informatives i aclaridores**.

Referència bibliogràfica

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 59-60). Londres: Sage.

Les **categories** que s'estableixen per a codificar ens han d'oferir el vincle entre el material, el nostre marc teòric i el context de les dades. Aquest pont no és d'execució fàcil, però d'això depèn la solidesa i la rellevància de la nostra contribució analítica. A més a més, per a garantir la reproductibilitat (és a dir, un altre investigador amb el mateix material i la mateixa llista de categories hauria de codificar el mateix que nosaltres), les categories han d'evitar qualsevol tipus d'ambigüitat.

Així, per exemple, Lutz i Collins van elaborar vint-i-dues categories:

“1) localització (en el món), 2) unitat (regió, estat, grup ètnic, altres), 3) nombre de fotografies incloent-hi occidentals en l'article, 4) somriure a la fotografia, 5) gènere dels adults fotografiats, 6) edat dels fotografiats, 7) actitud agressiva, personal militar, armes ensenyades, 8) grau d'activitat de les figures principals, 9) tipus d'activitat de les figures principals, 10) mirada a la càmera de la persona fotografiada principal, 11) entorn de les persones fotografiades, 12) focus ritual, 13) mida del grup, 14) occidentals a la fotografia, 15) escenari urbà respecte d'escenari rural, 16) indicadors de riquesa en la fotografia, 17) color de la pell, 18) estil de vestir (occidental o local), 19) nuesa masculina, 20) nuesa femenina, 21) tipus de tecnologia present (eines simples fetes a mà, màquines...), 22) posició (des de la qual la càmera percep les figures principals).”

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 60-61). Londres: Sage.

Rose ens demana, tot seguit, si les categories llistades responen als tres criteris que acabem d'esmentar.

Reflexió

Us convidaríem a seguir l'exercici. Penseu en una recerca, des de la vostra disciplina, que tinguéu sentit desenvolupar amb anàlisi de contingut: quines categories serien rellevants? Passeu-vos una estona pensant possibilitats. És un gran entrenament! I no tingueu por de dir que tindríeu algunes observacions crítiques per a fer.

Fixeu-vos que els codis són com ulleres o lupes que ens fan mirar de prop determinats aspectes del nostre material i gairebé ignorar-ne d'altres. Aquest fet sol ja ens indica com d'important és que les nostres categories s'ajustin a la pregunta de recerca i a la mirada teòrica que volem donar al nostre treball.

Un cop codificat tot el material (avui dia, pràcticament tots fem algun suport informàtic a l'hora de codificar), una possibilitat de treballar amb les nostres dades –que molts investigadors fem perquè permet dir bastantes coses i és força immediata– és comptar les **frequències** amb què hem anat trobant les categories preestablertes. D'aquesta manera, l'anàlisi de contingut sempre dóna un èmfasi important (dóna rellevància) als fets que es repeteixen amb freqüència. Gillian Rose observa críticament aquest punt en el seu llibre i que nosaltres podríem discutir.

Evidentment, però, no solament tenim la possibilitat de comptar freqüències, sinó que també podem analitzar les relacions entre les categories codificades, tant d'una manera quantitativa com qualitativa.

Finalment, Rose destaca que l'anàlisi de continguts està enfocada en el text, en la imatge o en el document. Però hi ha dues localitzacions en què el significat de la imatge, del text o del document també és teixit que l'anàlisi de contingut "senzillament ignora": la localització de la seva producció i la localització de la seva audiència.

Vegeu també

Si us interessa treballar amb la tècnica de l'anàlisi de contingut, a l'aula trobareu dos documents excel·lents per a conèixer els instruments i els coneixements necessaris per a dur a terme una bona anàlisi de contingut: l'apartat "L'anàlisi del contingut" del document "Tècniques d'anàlisi de dades" i "Las técnicas de análisis de contenido. Una revisión actualizada".

2.1.3. Semiologia

La **semiologia** és, com el mateix nom indica, la **ciència que estudia els signes**.

Tal com assenyala Rose, la semiologia té una caixa d'eines plena de recursos per a aïllar una imatge, un fragment o una expressió i treballar com es relaciona i adquireix significat a partir de sistemes de significat més amplis. La semiologia està especialment interessada a desemascarar els efectes socials –i la construcció social– d'aquests significats.

Rose assenyala també, en relació amb la semiologia, l'evolució que ha fet des dels anys setanta del segle passat fins al començament del segle actual: d'una disciplina (aquí entesa i emprada com a tècnica d'anàlisi de dades) que cerca desemascarar la ideologia que teixeix els significats que s'amaguen rere un anunci o una campanya hem passat a una disciplina que –sense deixar de voler desemascarar la construcció i els efectes dels significats teixits d'aquesta manera–, es reconeix a si mateixa com el producte de dinàmiques semblants; és a dir, no menys subjecta a una construcció de significats i amb efectes sobre la societat treballada que els seus objectes d'estudi.

La semiologia està intrínsecament connectada amb el corrent teòric de l'estructuralisme (i el postestructuralisme). Malgrat que és molt recomanable saber d'on prové i què hi ha darrere del que proposem aquí com una tècnica d'anàlisi, considerem que és possible treballar amb semiologia per a analitzar una imatge, un document o una pel·lícula sense ser un estructuralista de soca-rel.

Com hem dit, la semiologia treballa a partir de **signes**; els estudia i els despulla, ens mostra la relació que tenen amb el context de la societat que els ha produït i que els reproduceix. Els signes són la unitat d'anàlisi de la semiologia i l'**estudi dels signes es basa en la diferenciació bàsica entre *significat* i *significant*** (que ens remet al treball de Ferdinand de Saussure, el pare –o gairebé, millor dit, l'avi– de la semiologia).

Referència bibliogràfica

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 67). Londres: Sage.

Referència bibliogràfica

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 69). Londres: Sage.

El **significant** és el portador del sentit, el grup de sons o de marques sobre el paper, amb existència física, mentre que el **significat** és el concepte, el sentit que s'acoba al grup de sons o de marques.

A nosaltres ens interessa el **signe**, el que estableix i fixa la relació entre el significat i el significat. Sense l'associació entre aquests dos elements que estableix el signe, no hi ha relació entre el significat i el significat. Així, podem dir que el signe –l'objecte d'estudi de la semiologia– és la suma o unió del significat i el significat.

Què és un signe?

Gillian Rose en fa una explicació molt entenedora:

“Semiological understanding of the sign depends in part on the work of Ferdinand de Saussure, and in particular on his *Course on General Linguistics*. Saussure wanted to develop a systematic understanding of how language works, and he argued that the sign was the basic unit of language. The sign consists of two parts, which are only distinguishable at the analytical level; in practice they are always integrated into each other. The first part of the sign is the signified. The signified is a concept or an object, let's say 'a very young human unable to walk or talk'. The second part of the sign is the signifier. The signifier is a sound or an image that is attached to a signified; in this case, the word 'baby'. The point that Saussure made with this distinction between signifier and signified, and which semiological analysis depends upon, is that there is no necessary relationship between a particular signifier and its signified. We can see this if we think of the way in which different languages use different words for the same signified: 'baby' in English is 'bimbo' or 'bimba' in Italian, for example. Moreover, the same signifier can have different meanings; 'baby' can also be a term of endearment between adults, for example, and in English 'bimbo' does not refer to babies at all but is rather a term that stereotypes certain kinds of adult women. Whatever stability attaches to a particular relationship between a signifier and signified does not depend on an inherent connection between them, then. Instead, Saussure argued that it depends upon the difference between that particular sign and many others. Thus one meaning of 'baby' in English depends for its significance not on a necessary relation between the word 'baby' and 'very young humans unable to walk or talk', but rather on the difference between the sign 'baby' and other signs such as 'toddler', 'child', 'kid', 'teenager', 'adolescent', 'adult' and so on. The actual object in the world to which the sign is related is called the sign's referent.”

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 74). Londres: Sage.

Hi ha diversos **tipus de signes**:

- Les **icones**, en què els significants representen el significat per raons de semblança.

Una fotografia d'un cotxe és el signe icònic del cotxe.

- Els **índexs**, que es caracteritzen per una relació inherent (però culturalment específica) entre el significat i el significat.

N'és un exemple la manera com se senyalitzen els llocs d'autorentat de cotxes en les estacions de servei.

- Els **símbols**, que es caracteritzen per una relació arbitrària (però convencionalitzada) entre el significat i el significat.

Per exemple, la imatge d'un cotxe per a simbolitzar poder econòmic.

La semiologia treballa en gran mesura amb metàfores, metonímies i sinècdques, recursos àmpliament explotats pel cinema i pels anuncis.

Tenint en compte la manera de treballar –l'exploració dels signes i l'observació del que s'amaga darrere les imatges (visuals o textuals)–, la semiologia pren normalment la forma de casos d'estudi molt detallats que treballen relativament amb poques imatges. El motiu de la selecció d'aquestes imatges i no d'unes altres rau més en la riquesa i les possibilitats analítiques que tenen que no pas en criteris de mostratge, com trobàvem en l'anàlisi de continguts. L'interès i la riquesa rere l'anàlisi són fonamentals per a la semiologia, molt més que l'aplicabilitat de l'anàlisi a un gruix quantios de material.

Quan s'ha establert la tria d'un seguit d'imatges, amb independència del tipus que siguin, la semiologia treballa aleshores **desemmascarant els signes**, mostrant-los i **analitzant-los en tres nivells o ordres diferents**:

- **L'anàlisi de primer ordre** (de significació). Per exemple, quan mirem la fotografia d'un cotxe o d'una noia. Aquí la fotografia "vol dir" el cotxe o la noia individuals. En anglès tindrien una expressió, molt difícilment traduïble, per a expressar aquesta "contenció" del primer ordre de significació: ens dirien que és *self-contained*.
- **L'anàlisi de segon ordre**. En aquest cas, el cotxe fotografiat ja no ens parla només d'un cotxe. Roland Barthes (si Saussure és l'avi de la semiòtica, ell sens dubte n'és el pare) destaca que els signes en aquest segon ordre operen com a creadors de mites i com a agents connotatius. El cotxe, continuant amb l'exemple, a partir d'una determinada marca ens remet a un horitzó de significats: riquesa, elegància, aflluència, fins i tot llibertat, virilitat (i no oblidem com treballen els anuncis aquests elements). Alhora, un cotxe nou, lluent, net, sense cap marca d'utilització i de desgast té unes connotacions que canvien quan veiem el cotxe, per exemple, després d'un llarg viatge, ple de fang, brut i amb marques de tot tipus a la carrosseria; o destrossat després d'un accident.
- **L'anàlisi de tercer ordre** ens remet al nivell de la mitologia o la ideologia. En aquest tercer nivell, el cotxe seria una part de l'imaginari visual d'una societat capitalista, industrial o postindustrial, que l'ha establert com a símbol d'estatus i diferenciació social, com a símbol de poder adquisitiu i de pertinença a un determinat estrat de la societat.

Com a exemple d'aquests ordres d'anàlisi, ens agradaria compartir amb vosaltres la *checklist* que va fer Gillian Dyer en el treball *Advertising as communication*; es tracta d'una llista d'elements i preguntes per a analitzar, en aquest

Pàgina web

Si voleu aprofundir sobre els tipus de signes i sobre les possibilitats de la semiologia i el treball a partir de la seva unitat bàsica –el signe–, us recomanem explorar l'enllaç següent, que ens apropa a la semiologia d'una manera entenedora: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/sem02.html>.

Referència bibliogràfica

G. Dyer (1982). *Advertising as communication* (pàg. 96-104). Londres: Routledge.

cas, el que pot simbolitzar el signe del cos humà (en el seu treball tractà fonamentalment usos intencionals i intencionats de la imatge del cos humà, ja que treballà amb anuncis publicitaris):

“1. Representations of bodies

- Age. What is the age of the figures in the photograph meant to convey? Innocence? Wisdom? Senility?
- Gender. Adverts very often rely on stereotyped images of masculinity and femininity. Men are active and rational, women are passive and emotional; men go out into the world, women are more associated with the domestic.
- Race. Again, adverts often depend on stereotypes. To what extent does an advert do this? Or does it normalize whiteness by making it invisible (see Dyer, 1997)?
- Hair. Women's hair is often used to signify seductive beauty or narcissism.
- Body. Which bodies are fat (and therefore often represented as undesirable and unattractive) and which are thin? Are we shown whole bodies, or does the photo show only parts of bodies (women's bodies are often treated in this way in cosmetic ads)?
- Size. Adverts often indicate what is more important by making it big.
- Looks. Again, adverts often trade on conventional notions of male and female beauty. Susan Bordo's book *Unbearable Weight* (1993) is an excellent discussion of, among other things, how adverts picture bodies in ways that depend on cultural constructions of race, gender and beauty.

2. Representations of manner

- Expression. Who is shown as happy, haughty, sad and so on? What facial and other expressions are used to convey this?
- Eye contact. Who is looking at whom (including you) and how? Are those looks submissive, coy, confrontational?
- Pose. Who is standing and who is prone?

3. Representations of activity

- Touch. Who is touching what, with what effects?
- Body movement. Who is active and who is passive?
- Positional communication. What is the spatial arrangement of the figures? Who is positioned as superior and who inferior? Who is intimate with whom and how?

4. Props and settings

- Props. Objects in adverts can be used in a way unique to a particular advert, but many ads rely on objects that have particular cultural significance. For example, spectacles often connote intelligence, golden light indicates tranquillity, and so on.
- Settings. Settings range from the apparently 'normal' to the supposedly 'exotic', and can also seem to be fantasies. What effects does its setting have on an advert?"

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 75-77). Londres: Sage.

Reflexió

Per concloure aquest apartat dedicat a la semiologia, us proposem que mireu amb atenció dues imatges (tenint em compte la llista anterior i, en general, tot el que hem dit sobre semiologia).

Què us suggereix la comparació? Podríem fer tota una anàlisi de les construccions de gènere en la nostra societat a partir d'aquestes dues imatges?

La psicoanàlisi

La psicoanàlisi, que és una disciplina en si mateixa, pot ser utilitzada d'una manera molt fructífera en algunes recerques com a tècnica d'anàlisi de dades –sovint, en combinació amb la semiologia o amb l'anàlisi del discurs que presentem a continuació. En l'anàlisi de pel·lícules cinematogràfiques, la psicoanàlisi ha estat àmpliament emprada i és reconeguda com a tècnica (ulleres) d'anàlisi dins el camp dels estudis culturals.

2.1.4. Anàlisi del discurs

L'anàlisi del discurs –que nosaltres tractarem com una tècnica d'anàlisi qualitativa– és, igual que la semiologia, més que una tècnica d'anàlisi i es pot considerar una metodologia i una aproximació teòrica si se'n tenen en compte totes les premisses i no es pren solament com una eina d'anàlisi.

Si, en semiologia, Ferdinand de Saussure i Roland Barthes són els grans pares fundadors de l'aproximació (i, per a nosaltres, de la tècnica d'anàlisi), en l'anàlisi del discurs ens hem de fixar (sense sortir de França) en Michel Foucault. La gran contribució d'aquest autor va ser explicitar i treballar l'estretíssima **relació que hi ha entre el poder i la construcció de coneixement**. Així, en les seves diferents obres, Foucault treballà la relació entre la construcció de coneixement que s'ha considerat “cert” en una època concreta, demostrant-ne la historicitat i, alhora, explicitant les importants conseqüències socials que determinades “veritats” i fins i tot “veritats donades per descomptat” han tingut per a les persones i per la manera com han viscut i pogut viure la seva vida. El conjunt de coneixements que són donats per certs en un moment determinat, la manera de definir, de pensar i de desitjar la realitat es condensen en el concepte –tan potent– de *discurs* en l'obra d'aquest autor.

Així, el **discurs** és una forma de pensar el que és i el que hauria de ser dins unes coordenades d'espai i temps concretes. Els discursos no són eterns, són canviables, i la tasca de l'historiador i del científic social, segons Foucault, hauria de ser desemmascarar-los, permetre'ns mirar rere les bambolines i adonar-nos de com s'han construït, de quins jocs de poder hi han influït, de qui i quan ha parlat i de qui i quan ha determinat com s'hauria de continuar parlant.

Això no vol dir que el que s'acaba cristal·litzant com a “cert” i com a “vàlid” sigui reduïble al que han dit unes persones concretes.

Els discursos s'articulen per mitjà de tota classe d'imatges –verbals i visuals– i textos –especialitzats, científics, literaris, quotidians...–, com també per mitjà de les pràctiques pensables i realitzables dins d'aquest discurs. Així, la gran diversitat de formes a partir de les quals es pot articular, manifestar, produir i reproduir un discurs ens porta directament cap a la intertextualitat.

La **intertextualitat** fa referència al fet que els significats de qualsevol imatge o text no depenen solament d'aquesta imatge o text, sinó també dels significats atribuïts i vehiculats per altres imatges i textos, com assenyala Rose.

El **significat es construeix en interrelació**, i només si coneixem, treballem, resseguim i desemmascarem les diverses interrelacions podem fer una anàlisi del discurs. Així, qualsevol anàlisi del discurs ens catapulta fora de les imatges i dels textos que hem escollit per a analitzar; d'una banda, ens obliga a relacionar una imatge o un text amb altres imatges o textos; de l'altra, ens porta a mirar més enllà del material escollit, cap a les circumstàncies de producció, cap a altres textos i imatges relacionats, cap a les conseqüències socials dels mateixos materials que hem volgut analitzar com a base de la nostra anàlisi del discurs, cap als receptors d'aquests materials (i, per tant, cap al discurs que porten incorporat) i cap als subjectes que contribueixen a construir amb la seva atribució de significats, rols i sentits.

L'anàlisi del discurs, com abans hem dit de la semiologia, no treballa amb tècniques de mostratge a l'hora de seleccionar el material que s'analitzarà. Com destaca Tonkiss (1998, pàg. 253), no és tan important la quantitat de material analitzat com ho és la qualitat. La riquesa del detall textual, més que el nombre de textos analitzats, és el que farà que una anàlisi del discurs sigui reeixida. No obstant això, els investigadors que treballen des de la tradició de l'anàlisi del discurs tendeixen a fer servir més material que els que ho fan des de la semiologia (evidentment, estem generalitzant, hi ha de tot i parlem de tendències) i treballen amb un ampli ventall de materials –des de materials extrets d'arxius fins a entrevistes i grups de discussió; des de documents històrics i obres d'art fins a autoetnografia o autoanàlisi; des de novel·les fins a diaris personals, cartes o *WhatsApps*.

L'anàlisi del discurs comença en certa manera allà on hem deixat abans l'anàlisi de contingut: quan ens fixem no solament en el contingut explícit del text sinó també en l'implícit, quan llegim, doncs, entre línies i rere les línies, i quan deixem de comptar freqüències i relacions i observem com es construeixen i s'estabilitzen els significats, en interrelació –intertextualitat– amb altres textos, independentment del tipus que siguin. Més enllà d'això, l'anàlisi del discurs sovint aixeca la vista del text i se'n va cap al món social i relacional; cap a les institucions i les pràctiques de les persones. No per voluntat d'extensió, sinó per necessitat analítica. Alguns treballs realitzats des de la perspectiva de l'anàlisi del discurs ho fan més, d'altres ho fan menys (els que treballen l'anàlisi del discurs des de la història estan "condemnat" a romandre al nivell del text que van generar uns altres que van viure abans que nosaltres i a desxifrar-ne el sentit que hi van conferir i que no podem copsar immediatament).

Referència bibliogràfica

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 136). Londres: Sage.

Subjectivitats construïdes

Les anàlisis de Foucault del discurs mèdic i de la sexualitat moderna ens permeten veure que el discurs no solament construeix maneres de mirar i d'actuar, sinó que també construeix persones, subjectivitats.

Reflexió

Imagineu-vos que esteu interessats a veure com ha estat representada visualment la dona embarassada al llarg de la història europea. Creieu que la perspectiva de l'anàlisi del discurs seria una bona aproximació? Si penseu que sí i féssiu l'anàlisi des d'aquesta perspectiva, quin material recolliríeu? On l'aniríeu a buscar?

Imagineu-vos ara que cerquem com s'ha representat, dins la nostra mateixa història, la terra on vivim, arribant fins a les imatges del món globalitzat. Experimenteu amb les diferents tècniques d'anàlisi que hem presentat. Fariem treballs diferents segons la tècnica que apliquéssim?

Gillian Rose ens dona alguns consells (molt senzills i elementals, però alhora molt útils) per a començar amb l'anàlisi del discurs: una espècie d'higiene mental i visual, abans de posar-nos a treballar, si ho volem veure amb un toc d'humor. Les recomanacions que fa són les següents:

- Mireu sempre les vostres fonts i materials amb ulls frescos i desperts.
- Endinseu-vos en les vostres fonts.
- Examineu-ne els temes clau.
- Examineu-ne els efectes de veritat, els règims de veritat i certesa.
- Presteu atenció a la complexitat i les contradiccions que presenten.
- Cerqueu el que és invisible, no solament el visible.
- Concentreu-vos en els detalls.

D'altra banda, cal recordar que, quan fem l'anàlisi del discurs, resseguim els fils invisibles que teixeixen l'estreta relació que hi ha entre el poder i el coneixement i que al final establiran el que considerem com a cert o veritable, i el que no. Hem d'aplicar la mateixa perspectiva al coneixement que generem nosaltres i hem d'analitzar les nostres dades sabent que l'anàlisi que realitzem és també producció de discurs que, de la mateixa manera que els materials que analitzem, tindrà conseqüències socials.

Abans de concloure aquest apartat, cal destacar que, quan l'anàlisi del discurs surt del text, aixeca els ulls del text i se'n va a les institucions i a les relacions entre les persones i entre aquestes i els objectes que les envolten, podem cercar aquestes relacions i institucions arreu. Pensem-hi un moment:

Reflexió

Recordeu les dues propostes que hem fet fa un moment, l'anàlisi de l'imaginari europeu de la dona embarassada i la del nostre planeta? Si ens allunyem dels textos, de les imatges, de les pintures, de les fotografies, de les novel·les..., on buscarem els règims de certesa sobre aquests dos objectes d'anàlisi?

Els museus i els arxius (no com a lloc per a cercar informació, sinó com a institucions) sempre són grans referents a l'hora de fer anàlisi del discurs. Aquestes institucions gestionen la transmissió del discurs sobre la cultura i sobre la història a les generacions que vindran, alhora que permeten a l'ull de l'investigador hàbil albirar com s'hi han construït i negociat certes ja cristal·litzades i socialment donades per descomptat.

Referència bibliogràfica

G. Rose (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials* (pàg. 158). Londres: Sage.

L'anàlisi del discurs ens permet també parlar amb les persones, entrevistar-les, mostrar-los imatges i textos, fer-los preguntes, deixar que el discurs social que han interioritzat i que contribueixen a modelar ens arribi a partir de les seves paraules i gestos. Així, la informació que traiem d'aquestes converses (recordeu que hem dit que l'entrevista i el grup de discussió són converses) es pot posar en relació amb la resta de materials i els podem analitzar de manera conjunta o separada i, posteriorment, relacionar-los.

Vegeu també

Si us interessa treballar des de la perspectiva de l'anàlisi del discurs, podeu consultar els dos documents següents que trobareu a l'aula i que, de segur, us facilitaran la feina: "L'anàlisi del discurs en les ciències socials" i "El análisis del discurso implica analizar: Crítica de seis atajos analíticos".

3. L'estudi de cas

Els **estudis de cas** són una forma de recerca qualitativa, de caire fonamentalment descriptiu, que s'empra per a estudiar fenòmens concrets, grups particulars, estats, pobles, regions, crisis..., tots particulars i irrepetibles en la història, malgrat que, en alguns casos, són comparables amb d'altres (i, així, es pot fer un estudi de cas comparatiu).

Els investigadors que participen en un estudi de cas recullen totes les dades que poden trobar sobre el cas que investiguen: observacions directes, observacions participants, entrevistes, protocols, diaris, anuaris, reportatges, tots els documents escrits, visuals i audiovisuals als quals puguin accedir i que tinguin relació amb l'objecte d'estudi.

Per a fer un bon estudi de cas, ens hem de documentar molt bé, recollir totes les evidències que puguem trobar pel camí. En certa manera, els que vam ser socialitzats amb històries de Sherlock Holmes i Hércules Poirot ho tenim més fàcil. Dispenseu la broma, però realment hi ha una part de certesa en aquesta afirmació. Quan elaborem un estudi de cas, anem cercant "pistes", informacions rellevants que ens ajudin a comprendre'l, sense cap més intenció que aquesta, i sovint sense saber cap on ens portarà la informació següent. Normalment, en les ciències humanes i socials, al final del nostre estudi no trobem cap assassí (tot i que de vegades n'acabem trobant –és difícil treballar res que tingui a veure amb la societat i la seva història sense trobar cap crim–, però no acostuma a ser aquesta la finalitat de la nostra recerca) i tampoc no acabem "resolent" el cas: els nostres casos d'estudi no s'acaben, els acabem.

Aquesta afirmació, però, no solament és vàlida per als estudis de cas, sinó que també ho és per a totes les recerques que fem en el nostre camp d'investigació, i sobre aquesta premissa es basa la possibilitat del progrés en les nostres disciplines: sempre hi ha alguna cosa per descobrir o, senzillament, per treballar millor més enllà de la darrera recerca feta.

Quan optem per realitzar un estudi de cas, fem una tria que té implicacions. Un estudi de cas se centra intensament en una família o petit grup de famílies, en una empresa, en un procés judicial, en un col·lectiu d'artistes, en un casal d'emigrants, en una xarxa social, fins i tot en una o unes quantes persones. Les conclusions que se'n poden treure són, doncs, aplicables al petit col·lectiu o fenomen analitzat, però no són generalitzables més enllà d'aquest i, per tant, com que es tracta de l'estudi d'un cas concret, també és complex parlar de mecanismes causals. Les persones que opten per fer casos d'estudi accepten aquestes premisses i, sovint, no les senten com un proble-

ma o una mancança; al contrari, tendeixen a emfatitzar la possibilitat que ofereix l'estudi de cas d'exploració de l'objecte d'estudi i de **descripció densa**¹ d'aquest.

⁽¹⁾Aquest terme fou encunyat per l'antropòleg Clifford Geertz i implica aproximar-se a un fenomen social, humà, no solament a partir d'aquest, que és descrit amb tot detall, sinó posant-lo també en context, coneixent-ne el context amb detall, per tal que, a partir de la descripció (densa), en puguem copsar també el significat; el significat sentit per part de les persones participants. Per saber-ne més, podeu llegir el text de Geertz que hem inclòs en aquesta assignatura, precisament el que donà llum al concepte en qüestió.

Així, mentre que tècniques com l'anàlisi de contingut (sobretot el més quantitatiu) fan preguntes del tipus *qui, què, on, quant(s)*, els **estudis de cas** tendeixen a preguntar **com i per què**. Els estudis de cas són especialment adequats per a estudiar **fenòmens contemporanis o sobre els quals no tenim massa informació prèvia**.

No tots els treballs en què s'ha fet un estudi de cas, però, ens diuen ben bé el mateix. Això es deu al fet que hi ha diferents tipus d'estudi de cas. A continuació n'elaborem una llista amb alguns tipus ideals, perquè us pugueu orientar millor sobre el camp si penseu treballar amb aquest mètode i no us sentiu desorientats si llegiu literatura acadèmica i us trobeu diversos tipus d'estudi de cas. En línies generals, hi ha els tipus d'estudi de cas següents:

- **Estudis de cas il·lustratius.** Es tracta d'estudis de cas bàsicament descriptius que serveixen principalment per a familiaritzar els lectors amb fenòmens i situacions que els són desconeguts.
- **Estudis de cas exploratoris.** Són estudis de cas que es realitzen abans d'emprendre un estudi a més gran escala. Serveixen per a identificar qüestions interessants respecte al camp que es vol investigar, per a concentrar l'atenció en determinats aspectes prometedors. Tenen el risc, però, de pre-determinar molt la direcció de l'estudi posterior.
- **Estudis de cas cumulatiu.** Es tracta d'estudis de cas que treballen a partir de l'agregació d'informacions generades per investigadors diferents i en moments diversos que es recopilen en un moment determinat i se n'agrupen les informacions disperses.
- **Estudis de cas comparatius.** Aquests estudis de cas se centren en l'estudi d'un mateix fenomen en dues localitzacions o més, en dos moments en el temps o més, en dos grups o més, o en dues persones o més.
- **Estudis de cas únic.** Aquests estudis de cas se centren en un sol cas, sense cap intenció de generalització. La tria del cas únic es basa en l'especificitat, en les característiques diferencials, úniques i pròpies del cas triat que fan que sigui interessant per si mateix.

3.1. La història de vida com a estudi de cas

Quan els casos d'estudi se centren en les persones i en la vida d'aquestes, ens trobem amb les històries de vida.

Així doncs, les **històries de vida** són un tipus especial d'estudi de cas, caracteritzat pel fet de centrar-se a resseguir la història d'una persona – o d'un nombre reduït de persones– al llarg de la seva existència.

Lectura recomanada

Un estudi paradigmàtic i pioner realitzat amb la tècnica de les històries de vida fou el llibre d'Oscar Lewis anomenat *Los hijos de Sánchez*, una obra que ha fet història. Si mai el teniu a les mans, feu-hi una ullada, és una petita joia.

O. Lewis (1963). *The children of Sánchez. Autobiography of a Mexican family*. Nova York: Vintage Books.

Quan fem històries de vida, entrem en un procés molt intens de coneixement i relació amb una altra persona. No es tracta solament de fer una o dues entrevistes amb profunditat, sinó de dur a terme un estudi molt més complex i durador que requereix moltes hores i la col·laboració total de les persones que ens obren les portes de casa seva i ens permeten fer un estudi de cas (és a dir, una descripció densa) de la seva vida: d'ells mateixos i de tot el seu context personal, social, laboral i històric. Es tracta d'arribar a comprendre, si és possible, les experiències i el sentit de les accions i no accions (que al final esdevenen accions) de la persona o persones sobre les quals elaborem les històries de vida.

En la disciplina de la història, les històries de vida es coneixen usualment com a **històries orals**. Normalment, hi ha èpoques en què s'utilitza molt aquesta tècnica, quan sabem que una generació desapareix a poc a poc i no volem perdre el testimoni directe que ofereix sobre fets que han succeït en el passat.

Així, a casa nostra, hi va haver un lleu *boom* d'estudis sobre la Guerra Civil espanyola quan les persones –testimonis– que hi participaren més o menys directament i que la patiren (que havien estat pares i avis i que havien estat percebuts tan propers que gairebé ni ens plantejàvem que podrien marxar) van començar a deixar-nos orfes de la seva presència i, també, de les seves experiències, de les seves històries i del sentit que donaren a les coses.

A Alemanya passà el mateix amb els supervivents de l'holocaust, amb el debat sobre la memòria que ressorgí quan els protagonistes directes dels fets tan tràgics de la Segona Guerra Mundial i de la dècada que els precedí començaren a desaparèixer.

Vegeu també

Si us interessa saber més coses sobre els estudis de cas i les històries de vida, podeu consultar l'apartat "L'estudi de cas" del document "Tècniques d'anàlisi de dades", que trobareu a l'aula.

Podem suposar que passarà el mateix quan, d'aquí unes dècades, comencin a escassejar testimonis directes de la caiguda del bloc de l'Est, del pacte de Varsovia, de la Unió Soviètica, del mur de Berlín, i de tants altres esdeveniments que han marcat el món en què hem crescut.

Pàgina web

Un exemple interessant del treball de la història oral o històries de vida, el trobem a Mont-real. Es tracta d'un projecte que recull les històries de vida de persones residents a Mont-real que han patit experiències traumàtiques de violència i desplaçaments de masses. Si en voleu més informació, podeu consultar l'enllaç següent:

[http://
www.lifestoriesmontreal.ca/](http://www.lifestoriesmontreal.ca/)

4. L'ètica de la recerca i la qualitat de les nostres dades

4.1. Consideracions ètiques en la investigació en ciències humanes i socials

Sovint, quan fem recerca, sobretot quan generem dades pròpies i també en el moment d'analitzar-les, ens enfrontem a una pregunta incòmoda: **què podem fer i què no podem fer a l'hora de fer recerca?**

Forma part del coneixement quotidià que per a fer recerca no s'hi val tot. Hi ha ciències en què aquest punt ha quedat força clar: molts compartim la premissa que, per exemple, en les ciències mèdiques, no es pot experimentar amb la vida humana segons els interessos, els plans i els objectius de cada investigador. Hi ha coses clarament prohibides, per la moral de cadascú o per la llei. I sovint està bé que sigui així.

També hi ha debats oberts sobre el que hauria d'estar permès fer amb animals en els laboratoris i a partir de quin punt la llei hauria de posar fre a determinades pràctiques, apel·lant als drets que tenen com a éssers vius.

En ciències socials no ens trobem davant situacions tan clares; ni tan clarament regulades ni tan clarament als límits del respecte per la vida i per la integritat física dels altres. Tanmateix, això no significa que la investigació en ciències humanes i socials estigui exempta de consideracions ètiques i d'una reflexió sobre el que podem i no podem fer en la nostra pràctica investigadora, tenint en compte la dignitat dels col·lectius i les persones investigats i les conseqüències de la nostra acció investigadora. Anem a pams.

4.1.1. Quan l'objecte d'estudi són persones...

Sembla evident que quan l'objecte d'estudi són persones, amb creences, sentiments, intencions, passions, projectes, etc. l'investigador automàticament hauria d'anar amb peus de plom a l'hora d'endinsar-se en un terreny tan delicat i tractar amb la màxima delicadesa el que empra com a material per a l'anàlisi. Molt sovint, efectivament, succeeix així.

No obstant això, si no ens aturem a prendre consciència de les accions que realitzem en la nostra investigació i que poden tenir conseqüències per a les persones que col·laboren en el projecte (d'una manera directa o indirecta), o bé quines accions toquen (o traspassen) el límit del respecte per l'altre, pot

passar (i passa) que ens dediquem a activitats investigadores d'ètica dubtosa sense mala intenció i sense adonar-nos que estem traspasant un llindar que no hauríem de traspasar, o que no hauríem d'haver traspasat.

Òbviament el “jo no m'imaginava que...” no és una excusa per a redimir males pràctiques. És més aviat un reclam per a parar atenció i reflexionar amb deteniment sobre les tècniques d'investigació que fem i les conseqüències que tenen abans de posar-nos a treballar.

Les conseqüències de la nostra acció investigadora i la informació que hem de donar a les persones que ens ajuden en el procés

Ens hem plantejat mai que, quan fem treball de camp, interaccionem amb les persones que constitueixen el nostre objecte d'estudi (sona tan lleig) i que les accions que duem a terme poden tenir conseqüències per a elles que poden anar més enllà del nostre estudi i que els canviïn la mirada que tenen de la pròpia vida i de les pròpies accions?

Sovint sembla que els investigadors pensem que, després d'una entrevista, d'emplenar una enquesta, de ser observat o observada durant un espai de temps determinat, de saber-se fotografiat, enregistrat, mirat i investigat, la persona continua amb la seva vida i tasques quotidianes sense cap mena d'alteració i canvi.

Només posant-ho per escrit i visualitzant aquesta afirmació ja ens adonem que no pot ser certa. Evidentment, la interacció amb l'investigador i amb l'estudi realitzat té conseqüències en major o menor mesura sobre la vida de les persones que fan el nostre treball de camp possible.

L'objectiu que ens hem de plantejar aquí és doble; d'una banda, calibrar la magnitud d'aquestes conseqüències i, de l'altra, valorar-les i plantejar-nos quines conseqüències podem assumir i quines ens fan adonar que seria millor no realitzar la investigació en els termes que plantejàvem en vista de les conseqüències que podria tenir –no ho sabrem mai si no ho fem, però hi ha casos en què és millor no saber-ho que no pas lamentar-ho. I és responsabilitat nostra saber-hi posar el límit.

Ens hem de plantejar aquestes preguntes quan fem entrevistes i quan fem grups de discussió (fins i tot, quan fem enquestes). Ho hem de fer, també, si preguntem a persones que ens deixen treballar amb els seus fòrums i blogs a Internet, si els demanem fotografies, que ens comentin una pel·lícula o –evidentment– si els fem una història de vida. Fins i tot ens ho hem de plantejar quan demanem anar a observar un grup que interacciona (i se saben observats).

És clar que hom podria dir ràpidament (i sovint hi ha hagut estudiants que ho han dit, us ho puc assegurar), “és millor portar la gravadora a la bossa i enregistrar una conversa normal o una situació quotidiana sense que se n’adonin”.

Potser sí que seria millor, des d’un punt de vista totalment egoista i irrespectuós. Però això va totalment en contra de qualsevol ètica investigadora. I, certament, és una cosa que ens molestaria molt que ens fessin. Així doncs, heu de tenir en compte els aspectes següents:

- La vostra acció investigadora –quan té a veure amb persones, independentment de la situació– té efectes sobre aquells que voleu estudiar.
- Us heu de plantejar les possibles conseqüències de la vostra acció i, evidentment, malgrat que no podem preveure el futur, si us sembla que el dany serà més gran que el benefici o si us sembla senzillament que el dany serà important (per gran que sigui el benefici), és millor deixar-ho.
- Les persones que enregistreu, entrevisteu, observeu, enquesteu, han d’estar informades en tot moment del que passa i de per què passa. És a dir, no cal que els expliqueu tota la investigació abans d’enquestar-los o entrevistar-los (entre altres motius, perquè esbiaixaria els resultats), però sí que és important que sàpiguen:
  - De quina universitat sou, quin tipus de treball feu i per què voleu parlar amb ells (en línies generals).
  - Què fareu amb les dades, qui hi tindrà accés i com seran treballades.
  - Si els enregistreu o els fotografieu, per què ho feu, qui tindrà accés a les dades i, si seran anonimitzades (que és el que normalment caldria fer), com seran anonimitzades.

Què passa quan la recerca és en línia?

És molt més difícil recordar i tenir activament present que darrere la nostra recerca hi ha persones la dignitat i la intimitat de les quals mereix tot el nostre respecte quan aquestes persones es dilueixen rere un blog, un fòrum o, en menor mesura, un seguit de correus electrònics.

Sovint, els investigadors entren en pàgines web, realitzades per mil motius –però, certament, no per a donar material de recerca a investigadors–, i n’extreuen imatges, frases, cites..., i les posen en els seus treballs de recerca sense demanar cap permís. Cal calibrar com enfoquem el tema depenent del tipus de dades que volem extreure de les pàgines que visitem, però, en qualsevol cas, hem de tenir sempre present que Internet no és un pou d’informació per als investigadors perquè triïn i remenin com els plagui, sense haver de demanar res a ningú, ni demanar permisos ni donar les gràcies. De vegades, costa el gest de demanar permís, i sovint ens diuen ràpidament (i, en alguns

casos, fins i tot ben contents) que sí. I si ens diuen que no, potser aprendrem a partir de la resposta (sobretot, si demanem els motius de la negativa amb tot el respecte) alguna cosa sobre el nostre cas d'estudi que no hauríem sabut si no ens haguéssim posat en contacte amb les persones, tractant-les com a subjectes sobirans.

Lectura recomanada

Per al tema específic de la recerca a Internet, podeu consultar l'article següent:

E. Ardèvol; A. Estalella (2007). "Ética de campo: hacia una ética situada para la investigación etnográfica de Internet". *Forum Qualitative Social Research* (vol. 3, núm. 8).

4.2. Validesa i qualitat de les dades

Des de les ciències socials, però també des de les ciències humanes (cada vegada més), en alguns casos es qüestiona la validesa, la qualitat i la credibilitat de les dades que han estat generades i analitzades a partir de mètodes qualitius. Malgrat que es tracta d'un retret que mostra que no es coneix la cura amb què treballem els investigadors d'aquestes ciències (i havent d'admetre que no tothom fa un treball acurat –en cap disciplina), cal estar preparats per a conèixer els punts forts i els punts febles de les nostres aproximacions metodològiques, mètodes i tècniques si volem argumentar d'una manera convincent. Per aquest motiu i per a millorar la reflexió i la qualitat de la nostra feina, és important dedicar una reflexió als criteris de qualitat i validesa de les dades que obtenim i les anàlisis que duem a terme.

Vegeu també

Per a fer-ho, us proposem dues fonts. Una pàgina web, ben treballada i explicativa que us serà molt útil: <http://www.qualres.org/HomeLinc-3684.html>. I l'apartat "Fiabilitat, validesa i generalització de les dades qualitatives" del document "Tècniques d'anàlisi de dades", que trobareu a l'aula.

5. *Grounded theory*

5.1. *Grounded theory*. Entendre la recerca com un procés obert i dinàmic

Ja fa unes quantes dècades que Barney Glaser i Anselm Strauss van desenvolupar una aproximació als treballs de recerca en ciències socials i humanes, que anomenaren *grounded theory* (és a dir, **teoria fonamentada**). L'aproximació de la *grounded theory* va posar sobre paper (i va contribuir a legitimar dins l'acadèmia) una manera de treballar que trencava el model estàtic de recerca estructurada segons l'esquema següent: pregunta inicial, marc teòric, model d'anàlisi i conclusions; un esquema que encara s'ensenya (i ensenyem) en cursos de disseny de la recerca.

Malgrat que és important familiaritzar-se amb aquesta estructura de la recerca, ja hem esmentat al principi d'aquests materials que, en realitat, el que passa a la cuina de l'investigador té poc a veure amb l'esquema estàndard que s'ensenya en els cursos de disseny de la recerca i de mètodes que ens expliquen el procés de la recerca com si fos un procés ordenat, endreçat i coherent, que comença amb un objectiu i acaba realitzant-lo.

L'esquema que sovint es presenta per a descriure el procés de recerca als estudiants que s'inicien en aquesta matèria és el següent:

- Etapa 1. Pregunta inicial.
- Etapa 2. Exploració.
- Etapa 3. Explicitació del marc teòric.
- Etapa 4. Mètode i tècnica de recollida de dades.
- Etapa 5. Construcció del model d'anàlisi.
- Etapa 6. Observació i recollida de dades.
- Etapa 7. Anàlisi de dades.
- Etapa 8. Conclusions.

En alguns casos s'explicita que aquesta divisió no es correspon amb el procés real de recerca, que aquesta és molt més circular (o espiral) i que va i ve constantment d'una etapa a una altra; tanmateix, fins que no s'ha passat per un procés de recerca, no s'acaba de copsar com són els meandres que la recerca entesa com a procés de descoberta (i no com a intent de confirmar el que pensem que ja sabem) ens presenta com a repte i com a sorpresa al llarg de tot el procés.

De fet, un tema de recerca ens pot acompanyar durant molts anys i cada recerca només acaba quan nosaltres decidim que acabi. I sempre s'hi pot tornar, reenganxant-nos a un dels molts meandres del curs.

Així i tot, si treballem des del principi sabent i acceptant que el procés de recerca és un procés de revisió contínua de les nostres premisses, hipòtesis i resultats, gaudirem més del procés, el treballarem i documentarem millor i el resultat serà al final, en tots els sentits, més satisfactori.

5.2. La “descoberta” de la *grounded theory*

Glaser i Strauss van escriure *The discovery of grounded theory* després de fer una recerca sobre el tracte que rebien els malalts terminals en els hospitals (*Awareness of dying*, 1965). En aquesta recerca, els autors volien investigar els factors que influenciaven el tracte que rebien els malalts terminals per part del personal mèdic i sanitari. Els autors tenien la hipòtesi que l'edat i l'estatus familiar de cada persona eren els factors diferencials principals a l'hora de comprendre el tracte que rebien a l'hospital (per exemple, segons la hipòtesi una mare jove rebria un tracte diferent que un avi).

En el curs de la investigació es van adonar, però, que la seva hipòtesi no funcionava; no trobaven les diferències que cercaven.

Davant d'aquest fet, molts investigadors potser tirarien la tovallola, però ells havien desat les dades recollides durant tota la investigació de manera curosa i les havien integrat en el seu model. Les havien capturat en memòries escrites després de cada dia que havien passat a l'hospital, de cada entrevista, de cada observació, i en les transcripcions realitzades i desades amb cura.

Així, van poder examinar i reexaminar les dades tantes vegades com van considerar necessari, intentant entendre què fallava, si era la hipòtesi, o bé, l'anàlisi. Van tenir la possibilitat de revisar el procés d'investigació una vegada i una altra fins que es van adonar que, malgrat la pertinència de la pregunta inicial, la seva hipòtesi de treball els havia portat a concentrar-se a cercar diferències allà on no n'hi havia i a no adonar-se de les diferències rellevants en el tracte que rebien els malalts que sí que tenien lloc, però no en els àmbits on les havien cercades.

Abans d'iniciar el treball de camp, ja havien preestablert hipòtesis sobre el que trobarien i on ho havien de trobar. Evidentment, treballar amb hipòtesis és del tot correcte. Però, a vegades, si ens aferrem massa a les nostres hipòtesis i tanquem els ulls a les dades, podem arribar a no trobar res en àmbits de recerca que en realitat podrien donar molt de si. En alguns casos ens pot fins i tot portar a construir resultats falsos, forçant les nostres dades perquè encaixin amb les hipòtesis que hem dissenyat.

Referència bibliogràfica

B. G. Glaser; A. L. Strauss (1967). *The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.

Aquesta darrera afirmació pot sonar exagerada, però us podem assegurar que no ho és gens. Un gran nombre de vegades les recerques que es realitzen en els nostres camps de coneixement tendeixen a confirmar amb els resultats obtinguts les premisses i les hipòtesis inicials. Certament, pot ser que a vegades aquestes ens posin sobre la pista de fenòmens altament rellevants, però també pot succeir –i sovint succeeix– que ens modelin la mirada de manera que només veiem el que buscàvem (fins i tot si no hi és), i ignorem tota la resta.

5.3. La *grounded theory* contribueix a evitar que això passi. Com ho fa?

Aquesta teoria formalitza i pauta el procés que espontàniament fem d'anades i tornades per mitjà de les diverses fases de la recerca, de manera que s'assegura una mínima reflexió sobre els implícits, sobre el curs de la recerca, sobre les dificultats que es van trobant i sobre els perquès d'aquestes dificultats.

Així doncs, s'aconsella iniciar gairebé alhora el treball empíric i el treball en el marc teòric. Aquest consell pot sonar estrany, fins i tot esbojarrat, si seguim els manuals estàndard de disseny de la recerca; i, a vegades, hi ha motius per a no fer-ho: no sempre cal contribuir més al caos que tot procés d'inici d'una recerca ja comporta.

Ara bé, quan s'arriba a un nivell d'estudis avançats, i un cop iniciats en la recerca, sembla d'allò més adequat començar a conèixer l'aproximació a la recerca que Glaser i Strauss proposen. Així:

- Un cop s'ha escollit l'àmbit en el qual es vol treballar i abans d'acabar de formular del tot la pregunta de recerca, es pot fer una recerca exploratòria – analitzar un parell de documents, entrevistes, pel·lícules..., el material que hàgiu triat per a crear les vostres dades. L'assignatura de mètodes (és a dir, aquesta) us podria servir fins i tot per a fer aquesta primera exploració.
- Quan s'inicia un procés de recerca, encara (o sobretot) que sigui durant la fase inicial d'exploració del camp d'interès, és d'allò més recomanable fer petites memòries de cadascuna de les anàlisis que es vagin realitzant. Escriure el que l'anàlisi aporta i mostra és molt important. No us refieu mai massa de la vostra memòria. Feu memòries.
- Un cop hàgiu fet un parell de tasts exploratoris torneu enrere. En el vostre cas:
  - Reviseu quines premisses implícites (que us haureu esforçat a explicitar) hi havia rere els vostres moviments. Quina pregunta de recerca les hauria cristal·litzat millor?
  - Observeu les noves hipòtesis emergents que s'han anat formant al llarg d'aquesta fase preliminar.

- Explíciteu també en una memòria les conclusions de la primera exploració i el contrast amb el treball fet prèviament (si és el cas) i amb les hipòtesis prèvies a la primera exploració.
- Explíciteu una pregunta de recerca que us ha de guiar a partir d'ara.
- Reviseu i amplieu el vostre marc teòric.
- Repetiu aquest procés (amb fases exploratòries al camp) tantes vegades com considereu necessari fins que tingueu la sensació d'arribar a un punt on teniu alguna cosa nova i rellevant per a dir.
- Aplegueu les memòries, llegiu-les i contrasteu-les. Aleshores estareu en disposició d'escriure un bon projecte de recerca.
- Comenceu la recerca seguint tots els camins que s'han anat consolidant com els més rellevants: quin tipus de dades us falta? Amb què podeu complementar les que heu anat recollint en les fases exploratòries? Com les voleu analitzar? Quina o quines tècniques d'anàlisi seran les més adequades?
- Repetiu el procés que heu realitzat en les fases exploratòries també per a aquesta fase (o conjunt de fases) de la recerca.
- Aplegueu les memòries novament. Rellegiu-les totes. Llegiu les transcripcions, les anàlisis, tots els materials que hàgiu generat i cercat, totes les vostres reflexions. Agafeu distància. Comenceu a redactar.

La "cuina" d'aquest tipus de recerques és a foc lent, però al final s'aconsegueix un resultat que, com el nom d'aquesta aproximació indica, és fonamentat – teoria fonamentada en la recerca empírica i a la inversa, en comptes de nova producció teòrica només basada en el que ha escrit altri i aplicada fidelment sobre unes dades sense deixar-les parlar.

En el cas de la recerca de Glaser i Strauss que hem començat a explicar, una part de la hipòtesi era certa (els malalts rebien un tracte diferenciat), però no ho era segons els criteris diferencials que els autors havien suposat. Al final, la clau del tracte diferencial la proporcionà el concepte d'*awareness* ('consciència'); és a dir, els metges i les infermeres sí que tenien un tracte diferent amb els pacients, però aquest tracte depenia bàsicament del fet que aquests sabessin o no quina era la seva condició –i abans d'entrar a veure un pacient el personal sanitari s'assegurava sempre sobre el mateix tema: "ho sap?" era la pregunta estàndard davant un cas d'inseguretat sobre si el pacient era conscient o no ho era del seu destí imminent.

Aquesta pregunta, que Glaser i Strauss registraren en el seu treball de camp sense saber ben bé per què, els va obrir la porta en les relectures que van dur a terme sobre la manera de codificar i donar sentit a les dades obtingudes i generar teoria a partir d'aquestes.

Des del començament, la *grounded theory* ha evolucionat i ha perfeccionat la manera de treballar, registrar, arxivar i, sobretot, codificar. De fet, els autors que van iniciar el procediment metodològic i teòric plegats, Glaser i Strauss, van avançar per camins diferents. Anselm Strauss començà a treballar la *grounded theory* amb Juliette Corbin, mentre que Glaser no va acceptar del tot el camí que aquests van agafar i va continuar publicant en solitari. Ara no ens cal entrar en el grau de detall que necessitaríem per a discutir-ne les diferències (tot i que us facilitarem un text que les explica, per si algú hi té interès), però deixem dit que aquí seguim la variant Strauss-Corbin, com veurem en les seccions següents.

Vegeu també

Trobareu una presentació força detallada de les diverses fases de la *grounded theory* i una exposició dels punts forts i els punts febles d'aquesta teoria en els documents següents que trobareu a l'aula: "Grounded theory method, part I: within the five moments of qualitative research" i "Grounded theory: some reflections on paradigm, procedures and misconceptions".

5.4. Com valida la *grounded theory* les dades?

Validar una teoria "és un procés de comparació de conceptes i les relacions que tenen amb les dades de la recerca per a determinar com s'aguanten davant d'aquest escrutini." (Corbin i Strauss 1998, pàg. 24)

És a dir, per a validar les dades i comprovar-ne la consistència, la *grounded theory* les posa contínuament a prova per mitjà d'un procés circular de funcionament. No valida i posa a prova solament les dades, sinó que també ho fa amb les teories i els conceptes que es generen a partir dels diferents processos i moments d'anàlisi de les dades. La vigilància constant i l'anar i venir continuus des de les teories que han esdevingut la manera que tenim d'entendre la pregunta de recerca i de mirar l'objecte d'estudi, cap als resultats del nostre treball empíric, cap a la pregunta de recerca que ens fem i cap a les teories que anem generant en el procés, fa que augmentin la qualitat i la coherència de les dades, de la pregunta, del nostre posicionament teòric i de la teoria que anem generant.

La finalitat darrera de la *grounded theory*, tenint-ne en compte el plantejament, és generar teoria sobre fenòmens que encara no han estat estudiats tal com planteja l'estudi guiat per aquesta manera de fer. Així doncs, la *grounded theory* apunta en una direcció diferent, per exemple, que un estudi de cas i l'objectiu de generar una descripció densa. La *grounded theory* no solament busca explicar i analitzar, sinó que també vol generar teoria fonamentada en les dades gene-

Pàgina web

Si voleu tenir una visió de l'obra d'Anselm Strauss, un dels pares fundadors de la *grounded theory* i sociòleg de l'escola de l'interaccionisme simbòlic, podeu consultar <http://sbs.ucsf.edu/medsoc/anselmstrauss/>.

rades, recollides i analitzades; una teoria que sigui vàlida i fiable a causa, precisament, de la seva fonamentació en unes dades sotmeses a tests continus de qualitat i solidesa. Fixeu-vos en la citació següent per veure que el posicionament de Corbin i Strauss els allunya d'altres aproximacions que hem presentat en aquests materials, en el que fan i en l'aspiració que allò que fan genera:

“Theorizing is the act of constructing (we emphasize this verb as well) from data an explanatory scheme that systematically integrates various concepts through statements of relationship. A theory does more than provide understanding or paint a vivid picture. It enables users to explain and predict events, thereby providing guides to action.”

Corbin i Strauss 1998, pàg. 25

5.5. El procés de codificació i les memòries des de la perspectiva de la *grounded theory*

5.5.1. Les memòries

Des de la perspectiva de la *grounded theory*, com ja hem esmentat anteriorment, té una importància cabdal portar un **registre acurat dels processos i les reflexions** que ens van duent a terme al llarg del procés de recerca. Aquest procés de registre i reflexió es reflecteix sobretot en les memòries que Corbin i Strauss animen a escriure després de generar noves dades, de realitzar cada anàlisi i d'efectuar cada lectura per tal de registrar els dubtes, les irritacions en el procés de recerca, les preguntes que no es resolen i les respostes que generem.

Les memòries ens ajudaran a no perdre el fil quan el volum de les dades que hàgim recollit o generat –i també analitzat– sigui considerable. Les memòries asseguruen que no perdrem cap idea que hàgim anotat pel camí, seran les nostres vigilants i ens ajudaran a captar i filtrar els nostres propis biaixos i prejudicis (grans enemics dels investigadors) que, posats per escrit –encara que sigui d'una manera inconscient– i sotmesos a la distància temporal i a l'actitud vigilant i atenta que ens ha de caracteritzar com a investigadors, saltaran a la vista quan els llegim passat un temps. Les memòries ens ajuden, doncs, tant a recordar el que hem pensat en diferents moments del procés de recerca com a posar-hi distància, ens permeten esdevenir conscients dels nostres pensaments i emocions al llarg del procés de recerca, ens ajuden també a comprendre, per exemple, per què algunes entrevistes ens mostren uns resultats i d'altres uns de diferents: potser hi té a veure la dinàmica que es generà, la nostra reacció o manca de reacció amb l'entrevistat, l'entorn en què es realitzà l'entrevista (que també queda reflectit en la memòria sobre l'entrevista). Les memòries també ens serveixen per a anotar i treballar el que extraiem de la literatura acadèmica (i potser no acadèmica) que anem llegint, i d'aquesta manera cristal·litzem les nostres pròpies intuïcions i idees teòriques, el nostre diàleg amb les dades i amb el que han fet altres investigadors abans o alhora que nosaltres.

És a dir, a banda de les dades que recollim i generem, les memòries que hem anat escrivint al llarg del procés de recerca són dades tan interessants, riques i vàlides com totes les altres que al final seran analitzades i esdevindran part del cos del nostre treball.

5.5.2. La codificació

Corbin i Strauss (2001) donen una gran importància a la codificació de les dades que hem anat recollint com a procés d'anàlisi d'aquestes dades. Així, la tècnica d'anàlisi que proposa la *grounded theory* es basa en tres fases de codificació, que exposem tot seguit.

Primera fase de codificació o codificació oberta

Aquesta primera fase de codificació implica aplegar tots els textos que hem recollit i generat: les transcripcions de totes les entrevistes i grups de discussió, tots els documents d'arxiu, cartes, diaris, notícies de diari, articles de setmanaris, revistes, seqüències de pel·lícules, anuncis, etc. En definitiva, tot el que formi el cos de les nostres dades i, si ens sembla pertinent, la totalitat de les nostres memòries de recerca per a sotmetre-les a una **anàlisi línia per línia**.

L'anàlisi línia per línia ens permet centrar-nos en les dades que tenim davant i qüestionar-nos cada paraula: "per què l'entrevistat ha dit *x* i després *y*?", "què vol dir quan diu *sempre*?", "què ens està dient quan repeteix moltes vegades una mateixa paraula?", etc., i així, literalment, línia per línia. I, al costat de cada frase, de cada paràgraf o fins i tot de cada paraula que ens aporta un element interessant, anotarem el que volem destacar i el que hi hem vist.

Aquesta anotació, però, no es fa de qualsevol manera; es genera un **codi** que, si pot ser, serà una sola paraula o una expressió curta i tan clara com sigui possible, i que definirem alhora amb la màxima precisió que puguem aconseguir per tal que en tot moment puguem copsar per què hem creat aquest codi i quina n'és la finalitat analítica.

Definició del codi

Quan treballem en grup, les definicions dels codis són fonamentals. Però, sovint, quan escrivim un mateix treball durant molts mesos o fins i tot anys, en realitat fem "un treball en grup" –ja no serem la mateixa persona al final del procés i el que ara ens sembla evident i innecessari de definir, potser no ens ho semblarà al cap del temps.

Quan generem els codis que després aplicarem a altres textos que analitzem, al principi tenim la temptació de generar cada vegada més codis... Hem de ser conscients que al final del procés no podrem gestionar els centenars o fins i tot milers de codis que, en un primer moment, ens sembla que hauríem de generar. Abans de generar un nou codi, cal preguntar-nos si ens aporta alguna

cosa nova que no estigui recollida en un altre codi que ja tenim i si els codis que hem anat generant són els més adequats. Sempre podem revisar la nostra llista de codis i les seves definicions.

Codificar no és una tasca fàcil i requereix entrenament i potser algunes codificacions fallides abans de veure el camí que hem de seguir, trobar el nostre propi ritme i generar el nostre criteri del que és necessari codificar i del que no ho és.

Una anàlisi línia per línia és una tasca que pot semblar inacabable..., i en realitat ho és. Corbin i Strauss en són conscients i deixen la porta oberta a l'investigador perquè decideixi quan ja ha codificat prou en obert i, en realitat, està arribant a un punt de saturació de codis: ja n'ha generat prou, no n'hi sorgeixen més de rellevants i el que va veient quan segueix el procés de codificació són ja relacions entre codis que no es pot estar d'annotar, pensar i repensar... Quan això passa, ha arribat el moment de tancar (sempre, com tot en la *grounded theory*, momentàniament) la primera fase de codificació i passar a la segona.

Segona fase de codificació o codificació axial

Si en la primera fase de codificació la nostra tasca era generar els codis amb els quals llegim i analitzem els materials, aquesta segona fase treballa les **relacions que s'estableixen entre els codis: les famílies de codis**.

Aguns codis estan relacionats perquè els uns són part dels altres.

Per exemple, si generem el codi "por", potser després trobarem fragments que s'han codificat com "por del fracàs", "por del compromís", "por de la mort", "por de la malaltia", "por de la solitud", "por del sofriment". Podem agrupar tots aquests subcodis i crear una "família" sota l'ampli ventall del codi mare que seria "por".

Altres codis són excloents, com "salut" i "malaltia", però ens pot interessar tenir-los relacionats com a oposats i així formar-hi una família. D'altres seran complementaris o tindran una relació temporal...

Independentment de la relació que tinguin, quan, després de rellegir el nostre material, descobrim codis relacionats, cal establir aquesta relació, definir-la (indicar la relació que establím entre codis és tan important com definir els codis en la primera fase de codificació) i així crear famílies i fins i tot superfamílies de codis.

Un cop tinguem establertes totes les relacions entre els codis que haurem generat, pot ser que la tendència a crear superfamílies se'ns accentuï. Les **superfamílies** són agrupacions de famílies de codis que acabem relacionant les unes

amb les altres tal com, en un primer moment d'aquesta segona fase, relacionàvem codis solts. Quan arribem a aquest punt, vol dir que ja estem a punt per a passar a la tercera fase de la codificació.

Tercera fase de la codificació o codificació selectiva

Arribats a la fase final de la codificació, ens tornem a apropar al nostre material, a les nostres dades amb el seguit de codis que hem generat, les famílies i, si s'escau, les superfamílies de codis i intentem relacionar-les entre elles tal com en un primer moment ho havíem fet amb els codis i després amb les famílies.

L'objectiu és generar una estructura (similar a una estructura d'arbre) que ens filtri els dos o tres codis (el nombre és només aproximat, no us hi centreu) que estructurin el discurs i les pràctiques al voltant del fenomen que hem definit com a objecte d'anàlisi.

En el cas de la recerca de Glaser i Strauss (*Awareness of dying*, 1965) que hem comentat a l'inici de l'exposició de la *grounded theory*, el codi que esdevingué estructurador de la resta i, per tant, clau per a la teorització, va ser el d'*awareness of dying*, és a dir, la consciència d'estar-se morint.

5.6. La codificació com a tècnica d'anàlisi i la relació que té amb les altres tècniques d'anàlisi presentades

No és la primera vegada al llarg d'aquest text que emprem el terme *codificació*. Ja ho havíem fet, encara que sense posar-hi massa èmfasi, en tractar la tècnica de l'anàlisi de contingut. És important destacar que hi ha alguns paral·lelismes interessants, però també unes quantes diferències rellevants, que val la pena discutir abans de finalitzar l'exposició de la *grounded theory*.

La proposta de codificació que ens fa la *grounded theory* és certament compatible amb la utilització de la tècnica de l'anàlisi de contingut i, fins i tot, gosaríem suggerir que molts investigadors que treballen amb la *grounded theory*, a l'hora de codificar, apliquen una tècnica igual o molt propera a la de l'anàlisi de contingut. De fet, les tres fases de la codificació permeten treballar les freqüències i les relacions entre codis que abans hem esmentat; concretament, la primera fase de codificació és ideal per a l'anàlisi de les freqüències i la segona fase, per a l'anàlisi de relacions entre codis.

No obstant això, també podem dir que la intencionalitat que hi ha rere una codificació ben feta realitzada des de les premisses de la *grounded theory* no és pas generar una anàlisi de contingut. A banda que, en realitat i com mostra sobretot la tercera fase de codificació –**la intenció final de la *grounded theory* és la generació de teoria** (com el nom indica) i no analitzar els continguts

d'un seguit de documents (encara que també es tinguin en compte els implícits)–, les fases de codificació proposades per Corbin i Strauss són compatibles amb les tres tècniques d'anàlisi de dades presentades en aquest text.

Depèn bàsicament de les ulleres teòriques que ens posem a l'hora de codificar, que ho fem des de l'òptica de l'anàlisi de contingut, de la semiologia o de l'anàlisi del discurs –i recordem també que, en la pràctica, les fronteres entre les tècniques són molt més poroses que les fronteres que hi dibuixem en la presentació formal corresponent.

De fet, tots els investigadors ens anem forjant una caixa d'eines i d'ulleres ben personalitzada, adaptada a les nostres preguntes, interessos i sensibilitats. Una caixa que ens funciona i que hem de fer tan explícita com ens sigui possible, de manera que els que ens llegeixin puguin copsar què hem fet, com i per què ho hem fet i puguin discutir i millorar el nostre treball. Però, a l'hora de prendre les decisions metodològiques, nosaltres i les nostres preguntes de recerca, la nostra orientació teòrica i les nostres inquietuds i sensibilitats intel·lectuals (com també els nostres mestres) són el que ens guiarà i ens farà únics.

Bibliografia

- Annells, M.** (1997). "Grounded theory method, part I. Within the five moments of qualitative research". *Nursing Inquiry*, 4 (pàg.120-149).
- Bertaux, D.** (2005). *Los relatos de vida. Perspectiva etnosociológica*. Barcelona: Ediciones Bellaterra.
- Denzin, N.; Lincoln, Y.** (2005). *The Sage handbook of qualitative methods*. Thousand Oaks: Sage.
- Dyer, G.** (1982). *Advertising as communication*. Londres: Routledge.
- Estalella, A.; Ardèvol, E.** (2007). "Ética de campo: hacia una ética situada para la investigación etnográfica de Internet". *Forum Qualitative Social Research* (vol. 3, núm. 8).
- Fielding, N. i altres** (2008). *The Sage handbook of online research methods*. Londres: Sage.
- Foucault, M.** (1994). *El orden del discurso*. Buenos Aires: Tusquets.
- Foucault, M.** (2003). *Historia de la sexualidad* (vol. I: "La voluntad del saber"; vol. II: "El uso de los placeres"; vol. III: "La inquietud de sí"). Buenos Aires: Siglo Veintiuno.
- Foucault, M.** (2005). *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*. Madrid: Siglo Veintiuno.
- Foucault, M.** (2005). *La arqueología del saber*. Buenos Aires: Siglo Veintiuno.
- Foucault, M.** (2007). *El nacimiento de la clínica: una arqueología de la mirada médica*. Madrid: Siglo Veintiuno.
- Glaser, B. G.; Strauss, A. L.** (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Glaser, B.** (1992). *Basics of grounded theory analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Goulding, C.** (1999, juny). "Grounded theory. Some reflections on paradigm, procedures and misconceptions". *Working Paper Series*. Universitat de Wolverhampton.
- Guba, E.** (1978). *Toward a methodology of naturalistic inquiry in educational evaluation*. Los Angeles: CSE.
- Hine, C. M.** (2000). *Virtual ethnography*. Londres: Sage.
- Jones, S. (ed.)** (1999). *Doing Internet research. Critical issues and methods for examining the net*. Londres: Sage.
- Krippendorff, K.** (1980). *Content analysis. An introduction to its methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Krippendorff, K.; Bock, M. A. (eds.)** (2008). *The content analysis reader*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lewis, O.** (1963). *The children of Sánchez. Autobiography of a Mexican family*. Nova York: Vintage Books.
- Lutz, C. A.; Collins, J. L.** (1993). *Reading National Geographic*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morgan, D.** (1998). *The focus group guidebook*. Londres: Sage.
- Olabuénaga, J.; Ispizua, M. A.** (1989). *La descodificación de la vida cotidiana*. Bilbao: Universitat de Deusto.
- Pink, S.** (2001). *Doing visual ethnography*. Londres: Sage.
- Riessman, C. K.** (1993). *Narrative analysis*. Londres: Sage.
- Rose, G.** (2001). *Visual methodologies. An introduction to the interpretation of visual materials*. Londres: Sage.

Serrano, J. (1995). "Discurso narrativo y construcción autobiográfica". *Revista de Psicología Social Aplicada* (vol. 5, núm. 1 i 2, pàg. 41-56).

Strauss, A. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Nova York: Cambridge University Press.

Taylor, S. J.; Bogdan, R. (1987). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós.

Yin, R. K. (2009). *Case study research. Design and methods*. Los Angeles: Sage.